

БИЗДИН РЕФОРМАГА КАРАЙ: Мыйзамдуулуктан баалуулуктарга негизделген Ислам мыйзамына жана юриспруденциясына өтүү

Ислам Ойлору Эл Аралык Институтунун (ИЭАИ) кыскача китептер сериясы окурмандарга түп нусканын негизги мазмуну жөнүндө түшүнүгүн берүү үчүн институттун негизги публикацияларын кыска формага келтирилген баалуу коллекциясы болуп саналат.

Биздин реформага карай мусулмандардын азыркы оор абалынын негизги себеби билимсиздик жана Ислам баалуулуктарын сактабагандык болуп саналат деп далилдейт. Ушуну менен ал “баалуулуктарга негизделген” деп аталган көз карашка кайтууну негиздүү түрдө сунуштайт. Андан кийин биз шарият азыркы күндө аныгында мусулмандардын өнүгүшүнө тоскоол болгон жадатма көз караштар менен жыйынтыктардын чаташкан кепинине оролгон күпчөк экенин билебиз жана күмөндүү хадиске өтө эле ишенүү жана *хууд* мыйзамын туура эмес ишке ашыруу Курандын рухуна жана Пайгамбардын эскертүүсүнө болгон чыккынчылык эле болбостон, псевдо-шарият киргизүү менен мусулман карапайым калкын ачык эле кордоо практикасы болуп эсептелет. Бул туура эмес колдонуу жана анын натыйжасында болгон кордоо китепте изилденет.

Шах Абдул Ханнан, Бангладештеги Ислам банкынын мурунку президенти; Бангладеш банкынын башкаруучусунун мурунку орун басары

Ислам мыйзамынын башкы булактары болгон Куран, сүннөт, ижма жана кыяс жөнүндө мыкты эмгек. Автор бул булактарга, алардын аныктамасына, колдонулушуна жана чечмеленишине тиешелүү көптөгөн жагымсыз маселелерди талкуулаган. Ал мурунку мыйзамдагы солгундоону жана Ислам мыйзамынын келечектеги өнүгүшүнө баалуулуктарга негизделүү керек экендигин баса белгилейт.

Доктор Мухаммад Юсуф Сиддик, Тарых жана Ислам цивилизациясы кафедрасы, Шаржа университети, Бириккен Араб Эмираттары

Азыркы мусулман дүйнөсүнүн укуктук дилеммасы жөнүндө жыйынтыктоочу эскертүүлөргө жетелеген кылдат аналитикалык изилдөө иши.

Профессор Чарльз Е. Буттерворт, Башкаруу жана Саясат боюнча эмгек сиңирген профессор, Мэриленд университети, АКШ

Ачык проза жана мазмундуу жүйөлөр менен (автор) окурмандарды диндин тегерегиндеги (маселелерге) жана анын азыркы негизги элементтерине алып барат, андан соң аларга карата далилдүү чечүү жолдорун сунуштайт. Чынында анын бул жердеги башкы максаты азыркы замандын жаңы тартиптерине Ислам өзүнүн негизги үндөөсүн жоготпой позитивдүү түрдө жооп берээрин ачык көрсөтүү болуп саналат.

Доктор М. Н. Сиддики, Эмгек сиңирген профессор, Бизнес башкаруу кафедрасы, Алигарх Муслим университети, Индия

Кээ бир бөлүмдөр окууда абдан кейиштүү. Бирок чыныгы жашоодо дал ошондой. Автор биздин бетибизге күзгүнү кармап тургандай. [Биз кез келген кризис] жүздөгөн жылдар мурда башка коомдук чөйрөдө колдонулган фикх башкарууларына гана таянып, *Макасид аль-Шариятты* четке каккан методологиянын жыйынтыгы болуп эсептелет. Кайсы бир критикалык талдоо олуттуу түрдө кечигип жатат.



Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИЭАИ)

978-1-56564-674-2

TOWARD *our* *Reformation* • FROM LEGALISM *to* VALUE-ORIENTED ISLAMIC LAW *and* JURISPRUDENCE



Mohammad Omar Farooq

(IIIT) «Кыскача сунушталган китептер» сериясы

Мухаммад Омар Фарук

**БИЗДИН РЕФОРМАГА КАРАЙ:
Мыйзамдуулуктан баалуулуктарга
негизделген Ислам мыйзамына жана
юриспруденциясына өтүү**



Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИИТ)

Бишкек - 2020

УДК
ББК

Китептин демөөрчүсү:
Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИИТ)
Херндон, Вирджиния, США
Билим Интеграция Институту
Грузия, Тбилиси

Китепти англисчеден кыргызчага которгон **Бектур кызы Гулзат**
Китептин редактору **Беделбек кызы Вера**

Автору Мухаммад Омар Фарук
Биздин реформага карай: Мыйзамдуулуктан баалуулуктарга негизделген Ислам мыйзамына жана юриспруденциясына өтүү / Которгон Бектур кызы Гулзат:– Б.: 2020. – 36 б.

Бул китеп жалпы окурмандарга, Ислам динине кызыккандарга, Ислам динин изилдегендерге өтө пайдалуу. Бул китептин өзгөчөлүгү – исламга болгон жаңы көз карашты сунуштайт. Мусулмандардын калыптанып калган эски көрүнүштөрдөн арылып, чыныгы ийгиликке жеткире турган жолдо-ру чагылдырат.

Китеп «Ихсан Хайрия» коомдук фонду тарабынан бастырылган

КЫРГЫЗСТАН МУСУЛМАНДАРЫНЫН ДИН БАШКАРМАСЫ
Бул китеп Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармасы тарабынан
тастыкталат. №

Toward Our Reformation: From Legalism to Value-Oriented Islamic Law and Jurisprudence (Kyrgyz)
Mohammad Omar Farooq
IIT Books-In-Brief Series

Биздин реформага карай: Мыйзамдуулуктан баалуулуктарга негизделген Ислам мыйзамына жана юриспруденциясына өтүү
Мухаммад Омар Фарук
(ИИТ) «Кыскача сунушталган китептер» сериясы

© Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИИТ)

The international Institute of Islamic Thought (ИИТ)
P. O. Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org

IIT London Office
P.O. Box 126
Richmond, Surrey
TW9 2UD, UK
www.iiituk.com

M

УДК
ББК

© Мухаммад Омар Фарук, 2020

Ислам Ойлору Эл аралык Институтунун (IIIT) кыскача китептер сериясы

Бул Ислам Ойлору Эл аралык Институтунун (IIIT) кыскача китептер сериясы окурмандарга түп нусканын негизги мазмуну жөнүндө түшүнүгүн берүү үчүн институттун негизги публикацияларынын кыска формага келтирилген баалуу коллекциясы болуп саналат. Окуганга ыңгайлуу, убакытты үнөмдөгөн кыска форматта чыгарылат. Бул конспекттер чоңураак, ири публикациялардын жакындан кылдат изилденген обзорлору болуп, окурмандардын түп нусканы андан ары тереңдеп изилдөөсүнө түрткү болот деп үмүттөнөбүз.

Биздин реформага карай аттуу эмгегинде автор мусулмандардын азыркы оор абалынын негизги себеби билимсиздик жана Ислам баалуулуктарын сактабагандык болуп саналат деп далилдейт. Мухаммад Омар Фарук ал атаган “баалуулуктарга негизделген” көз карашка кайтуу керек деп эсептейт. Биз шарият деп билген нерсе азыркы күндө аныгында мусулмандардын өнүгүшүнө тоскоол болгон окутуучулук көз караштар менен жыйынтыктардын чаташкан кепинине оролгон күпчөк экенин билебиз. Ал күмөндүү хадиске өтө эле ишенүү жана *худуд* мыйзамын туура эмес ишке ашыруу Курандын рухуна жана Пайгамбардын эскертүүсүнө болгон чыккынчылык болуп эсептелет деп далилдейт. Мунун кесепети мусулмандарды ачык эле кордоо. Автор *худуд* мыйзамынын туура эмес колдонулуусун жана анын натыйжасында болгон кордоону изилдейт.

Китеп беш бөлүмдөн турат. Биринчи кириш бөлүмүнөн кийин, экинчи бөлүм шарият термининин туура эмес түшүнүлүүсүн жана мыйзамдуулукка болгон ыктоону изилдейт. Үчүнчү бөлүм Хадиске багытталат жана аны менен байланышкан айрым маанилүү маселелерди изилдеп, мыйзамдарды алуу жана иштеп чыгууда Хадисти туура эмес колдонуу менен байланышкан көйгөйлөрдү далилдөө менен аяктайт. Төртүнчү бөлүмдө ижма жана ал жөнүндө айтылгандардын көпчүлүгү негизсиз жана далилденбес экени аныкталат. Бешинчи бөлүм *кыяс* жөнүндө жана анын Ислам мыйзымын жарыялоодо туура эмес колдонулушунун көптөгөн концептуалдык

көйгөйлөрү каралат. Акырында, алтынчы бөлүм тажрыйбага негизделген негиз Ислам мыйзамын теңдемге келтирүүдө (теңдем бул жерде азыркы замандын маанисинде текстке багытталуу жашоого багытталуу менен кадимкидей дал келүү) абдан керек экенин басып көрсөтөт. Автор мусулман ой жүгүртүүсү жана Исламдын негизги булактарын түшүнүү өзгөрмөйүнчө мусулман дүйнөсүндө үстөмдүк кылган шарттар өзгөрбөйт деп түшүндүрөт.

**Мухаммад Омар Фаруктун
түп нускасынын кыскартылган чыгарылышы**

БИЗДИН РЕФОРМАГА КАРАЙ: МЫЙЗАМДУУЛУКТАН БААЛУУЛУКТАРГА НЕГИЗДЕЛГЕН ИСЛАМ МЫЙЗАМЫНА ЖАНА ЮРИСПРУДЕНЦИЯСЫНА ӨТҮҮ

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

Кириш сөз

Адамдар аларды кызыктырган дээрлик бардык нерселер жөнүндө так маалымат алгылары келет. Ислам анын жактоочуларынын маалымдалган, терең изилдей жана жоромолдоп биле алышына жана билимдүү болушуна чоң басым жасайт. Ислам ага ишенүүчүлөр маңыроо ээрчүүчү болбой, өзүлөрүнүн маанилүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү керек деп эсептейт. Андан дагы, ал өзүлөрүнүн ата-бабаларынын кылгандарын текшербей туруп эле туурап, алардын жолун жолдогондорду колдобойт. Чындыгында, Куранда чыныгы ишеним билимге жана түшүнүүгө негизделет деп айтылат. Мухаммед Пайгамбардын (САВ) насыяты дагы билимге умтулуу керек деп бул тууралуу эки маанилүү эмес. Аныгында, мусулмандарга парз (*фард же важиб*) деп эсептелген нерселердин ичинен, билимге умтулуу жана билим алуу *фард* сөзү атайын колдонулгандардын бири болуп эсептелет.

Көптөгөн билимдүү мусулмандар Ислам мыйзамынын негизги булактары негизинен төртөө деп билишет: Куран, Хадис (Пайгамбардын баяндары), ижма (бир пикирдүүлүк) жана *кыяс* (аналогиялык ой корутуу). Чындыгында, Ислам тарыхында биздин атактуу окумуштуулар жана укукчулар жоопторду ачык издешкен жана Исламдын салты катары адамдарды суроо берүүгө шыктандырышкан.

Бирок, мезгилдин өтүшү менен окумуштуулар ачык ойлонууда ыңгайсыз сезе башташкан жана бул кийин чектелген методологиялык инструментарийдин пайда болушун арттырган жана ушуну менен буга кылымдар бою басым жасалып келген. Ички жана тышкы күчтөрдүн кесепетинен тарыхтын узакка созулган убагы бою Ислам цивилизациясынын ындыны өчө баштаган жана анын начарлашы менен акырындык менен катаал жарышкан, мелдешкен, ал тургай зордук кылган жагдайда Батыш цивилизациясы үстөмдүк кыла баштаган. Батыш күчтөрү мусулмандарды жана дүйнөнү аеосуз басып алганда Батыш мыйзамдары Ислам укуктук институттарын жана түзүмдөрүн сүрүп чыгарган.

Бул кырдаал кийин Ислам мыйзамы катары бурмаланган жана туура эмес түшүндүрүлгөн шариятты карапайым элге сиңирүү аркылуу кайра калыбына келтирүү кызуусу менен күчөгөн. Жадагалса мыйзам боюнча диний мыйзамга негизделбеген өлкөлөрдө жалпы маданият жана коомдук чөйрө Ислам мыйзамынын жалпы мусулман элине болгон таасири менен шартталат.

Буга чейинки кылымдарда интеллектуалдык умтулууга чоң маани берилгенине карабастан азыркы заманда мусулман дүйнөсүнүн сабатсыздык деңгээли жогору болушу тагдырдын тамашасы болуп эсептелет. Мусулмандар тутуп, сактап жана башкаларды ага үндөш керек болгон Ислам динин билүү жана түшүнүү анчалык маанилүү эмес болуп калды. Мындай трагедиялык абалдын бирден бир башкы себеби бул жалпы мусулмандардын интеллектуалдык жактан ойлоого, ой жүгүртүүгө, баа берүүгө жана далилдөөгө көнгөн өз ара сын көз менен караган ой жүгүртүүнү бекемдей албагандык болуп саналат. Бул негизги булактарга негизделген жана мурда колдонулган методологиялык инструментарийдин чектелиши бул китепте изилденет.

Күзгү бизди жана биздин өзгөртүүбүздү (*ислах*) кандай чагылдырганына көңүл бурбастан биз төмөнкүлөрдү эсибизден чыгарбашыбыз керек: (а) Пенде катары биз өз жашообузду өзгөрткөнгө абдан чоң кудуретибиз бар жана Куран биз өзгөрүүнү баштоого өзүбүздөн баштап салым кошушубуз керек экенин чечкиндүү түрдө бизге эскертет (Аль-Раад сүрөсү, 13:11); (б) Биз өзүбүздүн кемчиликтерибизди жана кез келген кыйынчылыктарды жеңүү үчүн Куранда жана Пайгамбардын мурасында камтылган теңдемделген пайдалуу колдонмо менен камсыз болушубуз керек; (в) Бизде *ислах* духуна жараша дүйнөнү жакшы жакка өзгөртүүгө болгон каалоо болушу зарыл.

Бул китептин максаты жөнөкөй мусулмандарга Куран жана Пайгамбардын мурасы менен жакшы байланышта болууга жолдорду көрсөтүү жана Уммага мыкты келечек пландоо менен адамзатына жакшы кызмат кылуу үчүн Исламдагы көйгөйлөрдү жана маселелерди жакшыраак түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берүү. Бул китепте көтөрүлүп чыккан көйгөйлөр алардын полемикалык маанилүүлүгү үчүн аныкталган жок. Андан көрө, мусулман дүйнөсү кез келген чыныгы көйгөйлөр жана кыйынчылыктар-жакырчылык, жоготуу, сабатсыздык, туруксуздук, жеке бийлик, эксплуатация, адилетсиздик, экономикалык теңсиздик, зордук-зомбулук, адам укуктарынын бузулушу, аялдардын укугунун жоктугу, технологиялык жана экономикалык жактан артта калуу, Батышка көз каранды болуу жана башка нерселер

жакшы көрүнүш эмес. Мунун баарына себеп болушу керек жана ошондой эле аларды чечүү жолдору дагы болушу шарт.

Ислам мыйзамын жана юриспруденциясын көз карандысыз изилдөөнүн натыйжасы катары, бул кылымдар бою чогулуп келген билим жана акыл-мандуулукка карата өткөнгө бай көз карашты сунуштайт.

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

Шарият, мыйзам жана Куран: мыйзамдуулук менен баалуулуктарга багыттоо каршылыгы

Чыныгы шарият (Куран жана Пайгамбар берген жана анын Сахабалары тарабынан кабыл алынган) азыр жадатма көз караштар менен ой корутундулардын чаташкан жолунда катылган, кылымдар бою чогулуп келген субъективдүү ойлордун жана азыркы учурда “бийлик” деп аталган нерсеге жамынган супер-түзүм.

Мухаммад Асад жогоруда айткандай чыныгы шарият барбы? Шарият кандай түшүнүлөт жана баалуулуктарга багыттоонун жана анын башкы негиздеринин маанилүүлүгүн талкуулоо менен утурланган мыйзамдуулукка ыктоо кандайча изилденилип талкууланат. Бүгүнкү күндө, адам цивилизациясынын борбору толугу менен мусулман дүйнөсүнөн Батышка карай ооп кетти. Ошол эле учурда, мусулмандар басымдуулук кылган өлкөлөр шариятты киргизүү менен салттуу Исламга ыктап жатышат. Өлкө буга канчалык ыктаса, Батыш эле эмес, дүйнө жүзүндөгү аң-сезимдүү мусулмандар ошончолук кабатыр болуп жатышат. Буга кошумча, көптөгөн мусулман дүйнөсүндөгү жана Батыштагы мусулмандар көңүлү калгандай, сабырсыз, ал тургай толкундангандай сезилип жатат. Ушундай өзгөргөн жагдайларды эске алганда, бул эмнени түшүндүрөт жана шариятты түшүнүү жана аны кабыл алуу биздин азыркы заманга кандайча таасирин тийгизет деген суроону берүү өтө зарыл.

Түшүнүк туура эмес кабыл алуу, туура эмес түшүнүү, туура эмес колдонуу аркылуу бурмаланып кетиши мүмкүн. Шарият бурмаланган жол бул көбүнчө жалпы, бир кыйла кедей карапайым элге колдонулуучу, ал эми бийликтегилер же колунда барлар тоотпогон диктатордук, жеке бийликтик же мурастык башкаруу аркылуу калыстыгы жок жана басмырлоо менен

ишке ашыруу болуп эсептелет. Шарият долбоорлорунун негизинен ху-дуд жазалоо институтун Куранда жана сүннөттө айтылган жазалоолорду күчүнө киргизүү аркылуу шарият мыйзамын ишке ашыруу ниети болгон. Иш жүзүндө булар ислам талап кылган адилеттүүлүктүн духун ачык бузуу болу саналат. Мисал болуп кээ бир учурларда зордуктоонун курмандык-тарын камакка алып, аларды эркинен ажыратып, ал тургай өлүм жазасына тартуу менен аяктаган ойноштук кылууда ишке ашырылган хууд жарлы-гы болуп эсептелет.

Бирок, чечим бул түшүнүктөн же терминден таптакыр баш тартуу эмес, тескерисинче аны туура эмес түшүнүүдөн арылтып, кордоолорду ачыктап жана дин практикасы айтылган жогорку үлгүлөр менен дал келерин кам-сыздоо болуп саналат. Ислам менен шариятка тиешелүү негизги туура эмес түшүнүүлөр бар экенин далилдөө бул бөлүмдүн талашы. Азыркы көйгөй-лөргө байланышкан шариятка карата кээ бир ачыктоолор сунушталат.

Мусулман ой жүгүртүүсүн өзгөрткөнгө бел байлаган бийик абройлуу оку-муштуулар дилетанттардын, журналисттердин жана курчечендердин ка-тарында шариятты Ислам мыйзамына теңешет. Бул адамдардын кылган аракеттери өткөн мезгилдеги туюндурмалар кандай болгонуна карабастан алардын азыркы түшүнүүсүнүн чагылдырылуусу болушу менен түшүн-дүрүлөт. Башка бир себеби бул кийинки мезгилдеги классикалык Ислам талкуулоосунун шарият терминин түшүндүрмөсүз, термин түшүнүктүү жана белгилүү деген божомолдо колдонгону болуп саналат. Анын түшүнү-гүнүн аныктамасы классикалык талкуулоодо жок болгонуна карабастан, шарият термини азыркы заманда кеңири колдонулат.

Шариятты көбүн эсе ыйык деп ойлошот. Мерриам-Вебстер сөздүгүндө “ыйык” сөзү “Кудайга байланышкан же Кудайдан түз келген” дегенди билдирет. Андыктан, шарият Кудайдан түз келген нерсеби? деген суроо туулат. Жооп “шарияттын” чеги кандай аныкталаары менен байланыштуу. Эгерде шарият Ислам мыйзамы (*фикх*) менен тең болсо, анда ал ыйык деп эсептелине албайт. Фикх же Ислам мыйзамы акыры көбүнчө адамдардын ойлоп чыгаруусу Усулдун (методология негиздери) бири-Куран ыйык бол-гону менен башка негиздер-Хадис, ижма (бир пикирдүүлүк) жана *кыяс* – ыйык эмес. Ошондуктан, шарияттын бөлүктөрү көбүн эсе ыйык келип чы-гуудан эмес, тескерисинче анча ыйык эмес (Хадис) же адамдардын ойлоп чыгарган (ижма жана кыяс) негиздерден алынышы – бул ыйык эмес.

Шариятты көбүнчө өзгөрүлбөс деп ойлошот. Бирок мындай ойлор жөн гана курулай, таасирленген жана коргой алгыс айтуулар. Мындай түшүнүү шариятты теологиялык догмалар менен мыйзам кодекстеринин катуу

түзүмү катары тарыхый өнүгүүсү менен көрсөтүлөт. Шарият өзгөрүлбөс эмес, анткени Моисей, Иисус жана Мухаммед сыяктуу Пайгамбарлардын башкаруусунда ага карата өзгөртүүлөр болгон. Көптөгөн салтчылар шариятты касиеттүү деңгээлге көтөрүп, аны натыйжалуу түрдө өзгөрүлбөс деп эсептешсе, көптөгөн Ислам укукчулары тескерисинче анын көп жактары ар кандай кырдаалдарга жана жагдайларга ылайыкталып, “токтомдор мезгилге жана жерге карата өзгөрүлөт” деген принципте өзгөрөт деп эсептешет.

Шариятты көбүнчө Ислам катары санап, жашоонун толук коду катары эсептешет. Айрым окумуштуулар Исламды “жашоонун толук коду” деп көрсөтүшкөн, анткени алар Исламда жашоонун бардык тармагына тиешелүү башкаруу жана жашоодогу ар бир кырдаалга, маселеге же көйгөйгө жооптор бар деп сунушташкан. Ислам көз карандысыз жашоо образы болгондуктан, мусулмандар башка жерлерден жооп издебеши керек деген түшүнүк келип чыккан. Бирок Ислам бул мусулмандар кез келүүчү ар бир азыркы көйгөй же маселелерди чечүүдө колдонулган колдонмо эмес. Эгер чындыгында бардык көйгөйлөр жана аны чечүүчү жолдор анык жана белгилүү болсо, мусулман дүйнөсүнүн абалы азыркыдай жаман жана аянычтуу болбойт эле. Мусулман ой жүгүртүүсүнүн негизги тузагы бул анын ыйык тексттерге өтө эле көз каранды болуусу болуп эсептелет. Ислам ой жүгүртүүсүндөгү мындай бекемдик мусулман ой жүгүртүүсүндөгү натыйжасыздыкка жана солгундоого алып келди. Ислам сөздүктөй эмес; тескерисинче, ал көбүнчө алиппе сыяктуу (тилдин блокторун түзүү). Көп сөздөр сөздүктөн кароого жеткиликтүү, ал эми түзүлө элек сөздөр алиппеге негизделет.

Шариятты көбүнчө “мыйзам” менен алмаштырышат. Андан дагы, шарият менен Ислам мыйзамындагы көрсөтүлгөн теңдүүлүк Исламга карата терең жаңылууну көрсөтүп турат. Эгерде шарият жашоонун бардык жагы менен байланышкан болсо, ал мыйзамга бардык жактан тийиштүү боло албайт. Мисалы, даарат алуу, намаз окуу, орозо кармоо ж.б. таптакыр мыйзамдуу нерселер эмес. Ислам башкаруусунун ар бир өңүтүн мыйзамга айлантуу Исламга туура келбейт. Курандын укуктук иштер менен байланышкан аяттары аз эле бөлүктү түзгөнүнө карабастан, мыйзамдуулук тенденциясы Куранды мыйзамдар тизмеги катары карайт. Бардык нерсени мыйзамга айлантуу адамзаттын *фитрасы* (түпкү маңызы) менен дал келбеген орунсуз оордукту жашоого кошот. Куран ишенүүчүлөрдү чоң күнөөлөрдү (*кабаир*) кылбоого үндөйт. Бул Кудайдын кулдары башка күнөөлөрдү жеңил деп кабыл алуусу керек дегенди билдирбейт, бирок бардык нерсе жөн гана мыйзам иши катары эсептелбеши керек.

Шарият анын бардык чөйрөлөрүнө бирдей колдонулат, мисалы намаз окуу жана кылмыш кылуу. Шариятты колдонуу демейде күч менен аткарылуучу мыйзамдар контекстинде талкууланат. Чындыгында, мындай колдонуунун эң түз мисалы *худуд* деп аталган – Куранда кайсы бир кылмыштарга (киши өлтүрүү, ойноштук кылуу, уурулук ж.б.) колдонулган атайын жазалоолор жазык кодексин “зордоо” болуп саналат. Жогоруда айтылгандай, шариятты Ислам мыйзамы менен теңөө жөн гана туура эмес, анткени Ислам анын башкаруусунун толуктугу менен бир гана мыйзамды эмес, баалуулуктарды, принциптерди жана ырым-жырымдарды камтыйт. Ошондуктан, Исламдын бардык эле аспектири адам бийлигинин күчү менен аткарылбайт. Кудай зордоого кызыкдар эмес, мисалы намаз окуу жана орозо кармоого же коомду буларды аткаруусун камсыздоо үчүн полициялык бөлүмгө айлантуусуна. Пайгамбардын вазыйпасы бул билдирүүнү жеткирүү гана болгон. Эгерде чындыгында ал адамдардын иштеринин башкаруучусу (*мусайтир*) болбосо, анда анын жолдоочулары андан дагы чоң милдеттерди аткара алышпайт.

Шариятты жашоонун бардык тармактарында ачык жана бир маанилүү башкарууну камсыз кылуучу катары кабыл алышат. Бул жөнөкөйлөнткөн көз караш. Тыюу салынган нерселерге карата Куран ачык жана чечкиндүү. Бирок, Исламдын максатынан (*макасид*) тескери натыйжага алып келген түз көз карашты алмайынча анын жазыктарынын ишке ашырылуусу түз эмес. Кийинки мисалдарды карап көрөлү. Пакистандагы аскердик диктатор жарыялаган *худуд* мыйзамдары зордуктоонун курмандыгы болгон көптөгөн аялдарды эркинен ажыратып, түрмөгө камоого колдонулган. Мындай жийиркеничтүү кылмыштын шордуу курмандыгы болгонуна карабай, көптөгөн аялдар шарияттын бул түрүнүн негизинде түрмөгө камалып же кылмышка катышкан деп айыпталышкан.

Мусулман коомчулуктарындагы дагы бир мисал бул көбүнчө аялдардын үйүнөн куулуп чыгуусу менен аяктаган эркектин бир тараптуу, өзү билгендей, текшерилбеген *талак* (ажырашуу) сөзүн үч жолу айтуусу менен аялы менен ажырашуусу. Куранда ажырашуу, тескерисинче, жубайлардын экөөнө тең тиешелүү болгон факторлорго тең салмактуу, камкор жана акылдуу кароо болуп эсептелет. Бирок шарияттын көптөгөн түрлөрү (Ислам мыйзамы менен алмашкан) мындай Исламдык эмес иштерди туура деп жарыялашкан. Ислам ой жүгүртүүсүнүн мектептери мыйзамдуулуктун таасири менен аларды негиздүү деп эсептешкен.

Мыйзамдуулукту Кудайдын ырайымдуулугу менен кечиримдүүлүгүн эске албай эле мыйзамдарга, жүрүм-турум нормаларына же мыйзамдуу идея-

ларга берилүү деп түшүнсө болот. Пайгамбардын кийинки кылымдарда мусулман коомдору бардыгын кара менен акка, туура менен туура эмеске же уруксат берилген же тыюу салынган деген нерселерге түшүрүү менен мыйзамдуулукка ыкташкан. Мыйзамдуулук адамдарды текебер кылып, башкаларды айыптоочу сапатка ээ кылат. Мыйзамдуулук адамдар дайыма туура эмес болуудан кабатыр болгон, жашоонун майда-чүйдө нерселерине көңүл бурган чөйрөнү жаратат. Бирок Кудай бул дүйнө кемчилиги жок болушу керек дебейт. Баарынан маанилүүсү бул адамдардын Жаратуучу менен болгон байланышын жеңилдетүү.

Куран башкарууда бир нече мыйзамдуу тыюуларды буйрук кылат жана көп нерсени сунуштайт. Пайгамбар тиешелүү баалуулуктарга багыттоону жеңилдеткендиктен мыйзамдуулук эмес мыйзам болгон жана Ислам бир гана текстке таянган дин болгон эмес. Ислам юриспруденциясын түзгөн пикир баалуулуктарга таянууга чакырып баштады. Адабияттагы багыт *динди* сактоо жана коргоо деп аныкталган *макасид ал-шария* (шарияттын жогорку максаттарын), жашоону (*нафс*), үй-бүлө тутумун (*насл*), акылды (*акл*) жана байлык же мүлктү (*мал*) камтыйт.

Баалуулуктарга негизделген көз караш кайсы бир деңгээлде майдаланган. Кээ бири *макасидди* жөн гана баалуулуктардын үлгүсү катары көрсөтүшөт. Салттуу *макасид* иерархиясы жашоо, үй-бүлө, акыл жана мүлк сыяктуу бөлүктөрдү динге кызмат кылган каражат катары көрсөтөт. Андан тышкары, ижтихаддын башкы ыкмалары, баалуулуктарга негизделген юриспруденцияны кошуп, текстке негизделген көз карашка таянат. Ошентип, мусулмандар өзүн-өзү сыңдоо, креативдүү жана конструктивдүү интеллектуалдык жаңылануу, адеп-ахлактык жана диний ачыктык, Куранда камтылган маселелерди чечүүчү жана баалуулуктарга негизделген көз караш аркылуу өздөрүнүн өзүнө болгон, адамзатына жана айкөл Жаратуучусуна болгон милдетин так аткара алышат.

Баалуулуктарга негизделүү

Коомдун чыныгы мүнөзү анын баалуулуктарынын жана принциптеринин чагылдырылуусу. Мыйзам системасы дагы ошол коом сактаган баалуулуктарды жана принциптерди чагылдырып турат. Мыйзамдарды өйдө коюу баалуулуктарды мыйзамдуулукка жетелейт, бул арабаны аттын алдына койгонго окшош. Кхан мусулмандарды “Исламды көйгөйлөрдү чечүүгө даяр жооптору бар система катары эмес, жүрүм-турумду башкарып турган баалуулуктардын фонтаны” катары кароого чакырат. Демек, мусулмандар сактап, өзүлөрүнүн ой жүгүртүү процессине, маданиятына жана мыйзам

түзүмдөрүнө аралаштырыш керек болгон эң маанилүү баалуулуктар эмнелер? Төмөнкүлөр көрсөтмөлүү гана жана эч кандай толук эмес:

1. Негизги адам аброю (ар бир адам адам катары, буюм же товар эмес)

Кудай ар бирибизди адам деңгээлинде касиеттүү кылды жана мусулмандар адамдын аброюнун негизги укугун сактоодо алдыда болуш керек. (*Ан-Нуса сүрөсү, 4:1*).

2. Адилеттүүлүк

Ислам адилеттүүлүккө (калыстык) так басым жасайт. Ал дин тутуучуларды өзүлөрүнүн кызыкчылыктарына каршы болсо дагы адилеттүүлүк кылууга үндөө менен башка идеологияга же диндерге салыштырмалуу өйдөрөөк стандарттарды коет. (*Ан-Нуса сүрөсү, 4:135*)

3. Теңдүүлүк (жана басмырлабоо)

Мусулманбы же мусулман эмеспи, эркекпи же аялбы, карабы же акпы, Исламдын баалуулуктарга негизделген нормасы бул теңдүүлүк. Бул дүйнөдө адамдар бардыгы бирдей, өзгөчө жашоого, даңкка жана мүлккө байланыштуу укуктарда. Мусулмандар кылган жакшылыктарына кийинки жашоодо Аллахтан сыйлык алышат. Адам деңгээлинде ар бир адам башкаларды тең көрүүсү керек.

4. Эркиндик

Исламдын зордоого эмес эркин тандоого негизделиши баалуулуктарга багытталган көз караштын эң башкы аспектиринин бири болуп саналат. Эгерде Ислам маанилүү болсо аны кабыл алгандардын эркин тандоосун колдоо керек. Пайгамбар жана анын жаңы пайда болуп келе жаткан коомчулугу катаал жана туруктуу куугунтукка кабылганда Аллах Пайгамбарга чечкиндүү түрдө эркиндикке ишенүүсүн эскерткен. Ар бир соо коомдо колдонулган параметрлерди эске алганда, эч кимдин эркиндикке жана тандоого болгон негизги укукту жойгонго укугу жок. Эркиндикке жана зордукка байланышкан эң чоң жана кеңири тармак болуп өлкөнүн Исламдагы ролу болуп эсептелет. Ислам мыйзамынын тажрыйбасында жана анын туура эмес колдонулушунда, көптөгөн Мусулмандар жана ошондой эле көптөгөн мусулман эместер дагы Ислам мыйзамы жөнүндө же саясий күчтү диний бийлик менен аралаштыруусу жөнүндө эбегейсиз эскертмелерди билишет. Мусулмандарга Ислам баалуулуктары менен принциптерин эске алган мамлекет жана башкаруунун мыкты үлгүсү керек.

5. Универсалдуу адеп-ахлактык баалуулуктар (Маруф)

Силер чындыгында адамзаттын (*ал-нас*) пайдасына келген эң мыкты

коомчулуксунар: силер уруксат берилген (*маруф*) нерселерди кылууга буйрук берип жана туура эмес (*мункар*) нерселерди кылууга тыюу саласыңар жана Кудайга ишенесиңер. Эгерде биринчи ачылыштын адамдары бул динди туткан болсо, алардын пайдасына жакшы болмок; бирок алардын арасынын азы эле ишенүүчүлөр, ал эми алардын көбү кара ниеттер. (*Ал-Имран сүрөсү, 3:110*)

Курандын *маруфка* жакындоого жана *мункардан* алыс болууга чакыруусу адеп-ахлактык баалуулуктарынын жалпы мааниси менен байланыштырылат. Маруф жана мункар экөөнүн тең кеңири маанилери бар жана бул эки түшүнүктү жакшы түшүнүү мусулмандын жашоосуна абдан маанилүү.

6. Адамзатка багыттоо жана дүйнөгө таандык болуу

Кайсы бир деңгээлде бардык адамдар бир үй-бүлөгө таандык. Башка жагынан алар ар башка улут же өлкөгө таандык. Ар башка деңгээлде мусулмандар мусулман Уммасына кирет. Бул таандык болуулардын эч бири бири-бири менен карама-каршы болуусу керек эмес. Үй-бүлө же улут биздин өзүбүздүн тандообуз эмес; адамдар кайсы бир үй-бүлөдө төрөлүп, ошол үй-бүлөгө жана туугандарга биологиялык же башка байланыштар аркылуу таандык болушат. Азыркы тапта улуттук таандык адамдардын дүйнөдө ылдам жүрүүсүнөн улам жандуу боло баштады. Бирок, өзү төрөлүп өскөн жеринен байланышын үзбөй жана азыр жашап жаткан жерине туруктуу болуу толук мүмкүн. Мусулмандар муну алар көчүп барып жаткан өлкөлөрдүн элдерине жакшы түшүндүрүшү керек. Мусулмандар татыктуу себептерге байланышкан жалпы кызыкчылыктарга умтулуусу зарыл. Мусулмандар биринчилерден болуп дүйнөгө таандык болуу рухун бекемдөөлөрү керек.

7. Өкүлчүлүк жана катышуу (Шура)

Кеңеш же *шура* эң маанилүү процесс жана Исламдагы маанилүү институт болуу менен баалуулуктарга негизделүү контекстинде абдан маанилүү. Исламдагы ар кандай мамилелер зордоо же таңуулоого эмес, кеңешке негизделет. Ошондуктан, башкаруу, бийлик жана жетекчилик түшүнүктөрү жамааттык болуп эсептелет. Бул ага карата чечим чыгарылгандар тиешелүү түрдө кеңеш алууга укугу бар дегенди билдирет.

8. Мыйзам эрежеси

Мыйзамдын эрежесинин маңызы Исламда төрт пункттар менен жыйынтыкталат:

- (а) Мыйзамдардын калыс, жеткиликтүү эрежелерге негизделиши жана бардык адамдардын мыйзам алдында бирдиги;
- (б) Көз карандысыз сот бийлиги;
- (в) Мыйзамды сактоону камсыздоо сылык жана адилеттүү;
- (г) Чыр-чатакты мыйзам же саясий системасы аркылуу же экөөнү тең жарандарга же мамлекетке карата зордук-зомбулук колдонбой чечүү.

9. Эки тарапка тең пайдалуу жалпы кызыкчылыкка умтулуу

Айырмачылыктарга окшоштуктардан көбүрөөк басым жасоо жана көбүртүү адамдардын жалпы ыктоосу болуп саналат. Мусулмандар дагы мында өзгөчө эмес. Ислам адамдарды башкы чындыкка чакырат жана мүмкүн болгон жерде ал жалпы кызыкчылыктарды аныктап аны түзүүгө умтулат.

10. Зордуктан баш тартуу кадимки көрүнүш сыяктуу

Исламда тынчтык жана кол салбоо норма болуп саналат. Ислам негизсиз агрессивдүүлүк формасындагы зордукту четке кагат, бирок негиздүү күч колдонуу формасында болгон зордукка тыюу салбайт. Бирок, уруксат берилген зордуктун бир гана формасы бул аны баштабай жана ашыкча колдонбой өзүн коргоодо болгон зордук. Болбосо, мусулмандарга зордук кылуу уруксат берилбейт.

11. Айыптабастык

Кийинки жашоодо Аллахтын соту боло тургандан кийин дин тутууга байланышкан бардык ойлор Аллахтын өзүнө гана калтырылыш керек жана мусулмандар башка пенделерди бул өңүттө айыптабашы керек.

12. Затка формадан артык басым жасоо

“Дин” жөн гана сүйлөө фигурасы, Исламдын тарыхындагы биринчи күндөрдөгү мусулмандарды маданий жана коомдук жетишкендиктерге арналган өчпөй турган иштерге түрткөн эргүүдөн ажыраган жөн гана куру сөз болуп калды. Ислам *эмоция* катары дагы деле тирүү экени анык. Ал сансыз миллиондогон анын принциптери “туура” деп эсептеген адамдардын инстинкттүү сүйүүсүндө тирүү: бирок, алардын анча-мынчасы гана ошол принциптерди толук түшүнүп жана аларды чыныгы жашоодогу түшүнүктөргө айлантат алышат.

Бул мусулмандар азыркы учурда кез келген негизги көйгөй; зат, рух же баалуулук жактан алганда формалардан жана ритуалдардан ажырап калды. Ошентип, Куранды эстеп калуу анын эскертүүсүн изилдөө жана түшүнүүгө болгон аракет менен көрсөтүлүп турат.

13. Жашоо тажрыйбасын коллективдүү окуунун бөлүгү катары кабыл алуу

Салттык көз караш менен түшүнүүдөн айырмаланып Ислам текстке гана негизделген дин болуудан алыс. Бул дүйнөнү түшүнүүгө болгон аракетинде Кудай адамдарды жашоо тажрыйбасынан пайдаланышын каалайт. Ал адамга тарыхты билүү үчүн саякаттап, көрүп жана билүүнү буйруйт. Ыйык китептерден башын көтөрбөй окуудан тескерисинче жөндөмдүүлүктөр чындыкты байкоого, ойлоого жана чагылдырууга колдонулат.

Бул баалуулуктар тизмеги толук эмес. Жогоруда жазылган баалуулуктар жана принциптер түз Куранга негизделген. Булар башка булактардан алынган Ислам мыйзамдарын орнотуу жана келип чыгуусун башкарган маанилүү параметрлердин арасында болушу керек. Курандан башка булактар, Хадисти кошуп, бул ачык принциптер менен каршы келгенде (Кудайдын акыркы эскертүүсүн жеткирүүчү катары Пайгамбардын жашоосу Куранга каршы чыга албайт) бул баалуулуктар менен принциптерге артыкчылык берилиши керек. Андан соң, мыйзамдар жана кодекстер мыйзамдуулуктун тажрыйбасындай атомисттик түрдө каралбашы керек. Ошондуктан, негиздүү далилдерсиз адамдар түзгөн мыйзамдар жана кодекстер Куран принциптерин бузуп же начарлантпаш керек.

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

Ислам мыйзамы жана Хадисти туура жана туура эмес колдонуу

Куран Исламдын негизги булагы. Исламдын экинчи булагы бул Пайгамбардын жашоо образын, анын өзүнүн көз караштары, кылгандары жана айткандары менен бизге калтырып кеткен мисалдарын сүрөттөгөн жана диндин негизин түзгөн сүннөт болуп эсептелет. Бул жердеги талкуулоо *ахадиске* тиешелүү маанилүү маселелерди карап жана мыйзамдарды алып, иштеп чыгып жана бекитүүдө хадистин туура эмес колдонулушу менен байланышкан көйгөйлөрдү талкуулайт.

Жөнөкөй жана түшүнүктүү болуш үчүн Хадис жана сүннөт терминдери бул жерде өз ара алмашылып колдонулат. Сүннөт “ченемдик үлгүлүү жүрүм-турум жана анын башкы маанисинде ал “үлгү келтирүү”” деген маанини түшүндүрүшү керек. Бирок, *ахадис*/сүннөткө карата кээ бир көбүнчө туура эмес көз караштар бар.

Алардын арасында эгерде хадис Пайгамбарды мисал кылса бул демек Пайгамбар так ошондой деп айткан деп эсептеген көз караш бар. Бирок, окурмандар хадисте келтирилген Пайгамбардын сөзү ачыкталбай эле берилген деген негиздүү таасирде калышы мүмкүн. Ар бир эле Хадис жыйнагы өзгөрүүлөрдү көрсөтпөйт. Баяндоолордогу өзгөрүүлөр Пайгамбар колдонгон сөздөрдү тастыктоого жол бербейт. Экинчи көрүнүктүү көз караш бул *сахих* (анык) билдирүүлөрү бардык Хадистер жыйнагында кезигет (салыштырууга чогулган анык эместерден башкасы).

Ас-Сихах ас-Сумтах деп аталган алты канонго ылайык жыйнактар бар. Бирок, жогорку квалификациялуу Хадис эксперттери жадагалса аль-Бухаринин жыйнагында дагы бардык билдирүүлөр талаштан сырткары эмес деп тастыкташат. Демек, жадагалса сахих хадистерин дагы ар кандай түшүндүрүүлөргө туш болот жана адам түшүндүрүүлөрү адатта жаңылыш. Үчүнчүдөн, хадис баяндоолорунун ортосунда эч кандай карама-каршылык жок деген белгилүү түшүнүк бар. Бирок, сүткорлукка тиешелүү көптөгөн хадис мисалдары карама-каршы.

Төртүнчүдөн, Хадис адабияты анык билим же маалымат менен камсыз кылат деген ишеним бар. Чындыгында, бир гана *мутаваतिр би ал-лафз* хадиси (дайыма кайталанган, бир нече баяндоочулардын сөзмө-сөз билдирүүсү) анык билим берет. Жадагалса *мутаваतिр би ал-ма на* (мааниси менен) анык маалымат бербейт. Аныгында, Хадис окумуштуулары тастыктаган *мутаваतिр би ал-лафздын* саны көп эмес. Ошентип, дээрлик бүт хадис адабияты божомолдуу маалыматты берген *ахад* (*мутаваतिр* эмес) баяндоолорунан турат жана ушуну менен ал маалыматтын аныгын бербейт. Буларды мыйзамдарды, кодекстерди жана догмаларды иштеп чыгууда колдонууда кошумча этияттык керек. Бирок буга карабай Ислам окумуштууларынын көпчүлүгү милдеттүү мыйзамдарды жана кодекстерди алууда *ахад* хадисин колдонуу болорун туура деп эсептешет.

Ушуну менен, Ислам мыйзамдарын иштеп чыгууда жана бекитүүдө хадистин туура же туура эместигин кароо маанилүү. Мыйзамдуулук тенденциясынын өнүгүшүнүн бир нече кесепеттери бар. *Мазхабдардын* (юриспруденция мектептери) бөлүнүшү бир жагынан пайдалуу болгону менен мусулман коомунун бөлүнүшүнө алып келген. Бул агымдын экинчи жана маанилүү кесепети бул Исламдын атынан жарыяланган гендердик теңсиздикти ачык көрсөтүп турган жана башка Исламдын теңдүүлүк жана адилеттүүлүк принциби менен дал келбеген адилетсиз тенденцияларды колдогон мыйзамдар менен байланыштуу. Бул пункт түшүндүрүүнү талап кылат.

Пайгамбар аялдардын *масжид*ге багытталган жашоодо өз убагында жана тоскоолдуксуз катышуусун буйрук кылган. Бирок, көптөгөн мусулмандар басымдуулук кылган өлкөлөрдө жана алтургай Батыш өлкөлөрүндө чектеген жана колдобогон жагдайлардын айынан аялдар мечиттин ичинде өтүүчү жамааттык намаздарда (*салах*) катышканын көрбөйбүз. Эгерде кайсы бир себептерден эркектер аялдардын катышуусуна “уруксат берише”, эркектер муну аларга бир топ кыйын жана оңтойсуз кылышат. Мындай учурда кайрылуучу эки хадисти карап көрөлү:

Абдулла ибн Масуд: Пайгамбар мындай деген: “Аялга короосуна караганда үйүндө намаз окуган жакшыраак жана ага үйүнө караганда өз бөлмөсүндө окуган жакшыраак.”

Айша баяндаган: Аллахтын Элчиси аялдар эмне кылып жатканын билгенде ал аларга Бани Израилдин аялдары тыюу салынгандай эле мечитке барууга тыюу салмак. Яхйя бин Саид (суб-баяндоочу) Амрадан (башка суб-баяндоочу) сурады: “Бани Израилдин аялдарына тыюу салынганбы?” Ал “ооба”, – деп жооп берди.

Жадагалса *сахих* (*мутаваатир* эмес) хадиси катары (Абдулла Ибн Масуддун билдирүүсү) бул далил Пайгамбардын бул жөнүндө айтканынын чындыгын камсыздаган ишенимдүү маалымат бербейт. Бул салтка каршы чыккан аялдар мечиттерде өз убагында жана көп санда катышып турушканы айтылган бир нече билдирүүлөр бар. Демек, же катышкан аялдар Пайгамбардын буйругун аткарышкан эмес (анын көзү барында дагы), же алар хадисти башкача түшүнүшкөн.

Ал эми экинчи баяндоо Сахих аль-Бухаридеги хадис болгонуна карабай Пайгамбардан келген билдирүү эмес. Аныгында, бул жөн гана Сахабанын көз карашы (Пайгамбардын аялы болгон эң жакын Сахабасы). Исламдагы техникалык жаргонунда бул баяндоонун түрү *атхар* деп аталат. Мусулмандар арасында Сахаба, хадис баяндоочу жана анын аялы катары урматтуу жана кадырлуу болгону менен ал Пайгамбардын өз оозунан чыкпаган жөн гана өзүнчө көз караш болуп эсептелет. Ошол эле доордон аялдар мечиттерде толук иштерди жасашкан деген далилдөөчү маалымат же билдирүү такыр болгон эмес. Бирок бул аялдардын коомдук иштерге катышуусуна чектөө койгонго алып келген мусулман маданиятына терең таасирин тийгизген.

Бул агымдын кесепетинин башка мисалында аялдарга жетекчилик кызматтарды ээлөөгө тыюу салынган. Абу Бакранын (Биринчи Халиф Абу Бакр эмес) айрым билдирүүсү (*ахад*) аялдардын аткаруучу кызматтарда туруусуна тыюу салган жалпы кабыл алынган көз карашка алып келген:

Абу Бакра баяндаган: Аль-Жамал согушу учурунда Аллах мага айтты (мен Пайгамбардан уктум). Пайгамбар Персия эли Хосраунун кызын өзүлөрүнүн Канышасы кылышканын укканда мындай деди: “Аялды башкаруучу кылган эл эч качан ийгиликке жетпейт.”

Бирок, Абу Бакра жалган билдирүү кылганы үчүн жазаланганы белгилүү. Андан дагы, бул хадис Аль-Бухари түзгөн стандарттарга жооп бербейт. Куранда Сабанын (Шеба) Канышасы Балкистин окуясы аялдардын башкаруусуна эч кандай негативдүүлүгү жок айтылат. Ошого карабай, бул айрым (ахад) талкууга түшкөн жана күмөндүү билдирүү аялдардын башкаруусуна катуу тыюу салынуусун бекемдеген.

Хадисти туура эмес колдонуунун ачык мисалдарынын бири бул динден четтөөнү жазалоо. Четтөөгө (*ридда*) тиешелүү ойлордун бири бул аны жөн гана жазалана турган эмес, өлүм жазасына тартылуучу иш катары саноо (бирок чындыгында көбү динди эркин коет жана ага карата жазалоо колдонбойт). Бул көз карашка байланышкан атайын билдирүү бул: “Динин өзгөрткөндү өлтүргүлө (*ман баддала динаху фактулаху*).” Бул *ахад* же айрым учурай турган хадис болуп саналат. Пайгамбардын динден четтегендерге карата жазалоону колдонгонун көрсөткөн далилдөөчү хадистер жок жана аныгында, Пайгамбар тескерисинче көрсөткөн. Албетте, эгерде өлүм менен жазалоо негиздүү болсо жана бул олуттуу маселе болсо Куранда бул жазылмак бирок жазылган эмес. Куран чечкиндүү түрдө диндин эркиндигин колдойт. Бирок бактыга жараша бул агым өзгөрүп жатканы менен көптөгөн окумуштуулар айрым хадисти колдоо менен Курандын жогорку принциптерин четке кагып жатышат.

Биздин окумуштуулар Хадис кенчин тыкыр талдап изилдегенге өз салымын аябай кошуп жатышканы менен Хадис жалпысынан божомолдуу гана маалымат берет деген далил калат. Ошондуктан бул адабият, азыркы Хадис көбүнчө маалымат булагы жана ошондой эле адеп шыктандыруучу катары колдонулуп, ал эми адамдардын жашоосуна, наркына жана мүлкүнө түздөнтүз жана олуттуу таасирин тийгизген мыйзамдарды жана кодекстерди иштеп чыгууда Хадис адабиятын колдонууда бир кыйла чектелген мамиле болушу шарт. Бул чектөө адилетсиздик жана бөлүп-жарууга алып келчү мыйзам жана кодекстерди эске алганда андан дагы маанилүүрөөк болуп эсептелет.

ТӨРТҮНЧҮ БӨЛҮМ

Ижма доктринасы: Бир пикирдүүлүк барбы?

Ижма же бир пикирдүүлүк Ислам юриспруденциясынын төрт булактарынын бири. Куран жана сүннөт Исламдын эки башкы жана негизги булактары болсо, ал эми ижма жана *кыяс* эки экинчи булактар болуп эсептелет. Догмадан нормаларга жана мыйзам менен кодекстерге, ижма Ислам талкуулоосунда жана коомдук диний бирдигинде башкы орунду ээлейт деп белгилүү. Талкуулоо аны Ислам юриспруденциясынын булагы катары дээрлик бардык өңүттөргө карата бир пикирдүүлүктүн жоктугуна негиздеп ага карата айтылгандар негизсиз экенин көрсөтүү менен ижманы карайт.

Ислам юриспруденциясындагы ижманын бекем позициясына карабай жөнөкөй мусулмандар жалпысынан ижма Ислам юриспруденциясынын булагы катары кылдын учунда турарын билишпейт. Ислам мыйзам талкуулоосунда бириктирген роль ойногону менен ижма кайсы бир деңгээлде тамырланган келишпестикке дагы өз салымын кошкон. Бирок андан дагы маанилүүсү бул ижманы туура эмес колдонуу, кээ бир жерде анын каршылаштарды тынчытуу үчүн колдонулган каражат катары айтылуусу же ижма жок жерде аны колдонулган деп айтуу. Бул маселе абдан маанилүү, анткени эгерде кайсы бир нерседе, мисалы догмада же мыйзам көйгөйлөрүндө болобу, ижма болсо, ал мусулмандарга милдеттүү болуп эсептелет.

Төмөндө мусулман окумуштуулар жана укукчулар арасында бир пикирдүүлүк деп жарыяланган бир нече мисалдар келтирилген: *талак* (ажырашуу) деп бир айтканда үч жолу айтуу негиздүү; *таравих* намазы 20 *рекеттен* турат; аялдардын башкаруусу тыюу салынган; *талфик* (ар кандай *мазхабдардын* көз караштарын аралаштыруу) негизсиз жана башкалар.

Биринчиден, ижма маселеси терминди аныктоо менен башталат. Ижма аныктамасында ижма (бир пикирдүүлүк) жок. Аныгында, ижманы аныктоо маселеси Имам Шафиинин мезгилине чейин көтөрүлгөн эмес (б.з. 820 ж.). Оунчу кылымдын аягында гана ар кандай окумуштуулардын ижма аныктамасы менен алектенүү аракеттери пайда боло баштаган. Көптөгөн окумуштуулар ижманы аныктоодогу критерийлер менен макул болушкан эмес. Сахабалар өзүлөрү ар түрдүү маселелерди ижма деп атоодо бир пикирдүүлүккө жетишкен эмес (*ижма аль-сахаба*).

Экинчиден, анын укугу кайсы булактан келип чыкканы боюнча бир пикирдүүлүк жок. Кээ бир окумуштуулар анын Ислам юриспруденциясынын

акыркы укуктарынын бири деп колдогон Курандын тийиштүү бөлүктөрүн аныктоого аракет кылышкан. Ошол эле учурда белгилүү окумуштуулар ага каршы чыгышкан. Ижманы колдоого келтирилген хадис бул Пайгамбардын мындай деп айтуусу болгон: “Менин коомчулугум (Умма) жаңылышка макул эмес.” Бирок ушул эле хадистин өзгөрүүлөрү башка жыйнактарда дагы айтылат. Ижманы колдоого айтылган бул же тигил *ахадистин* негизги маселеси бул суроодогу ыкмалар *мутавафир* эмес ошондуктан маалыматтын негиздүүлүгүн бербейт. Жогоруда айтылгандай, кээ бир баяндоолордон тышкары, көпчүлүгү *мутавафир* эмес (тескерисинче басымдуу көпчүлүгү *ахад* – айрым баяндоолор) жана анык (*сахих*) болсо дагы алардын чыныгы статусу ар кандай деңгээлде божомолдуу.

Ижма доктринасы мазхабдардын (юриспруденция мектептери) пайда болушуна методологияны жана мыйзам, кодекстер жана догмалар жыйнагын системага келтирүү менен маанилүү роль ойногон. Ойлордун ар түрдүүлүгү жана келишпестиктерге жол берүү кайсы бир жактан динамизмди көрсөтүп турат. Бирок, сыйынуу жана ырым-жырымдардын ар түрдүү өңүттөрүнө карата ар бир мазхабда жалпы макулдашуу же дээрлик бир пикирдүүлүк болушу жакшыраак деп эсептелген. Бирок бул жадагалса он беш кылым бою мазхабдарда таравих намазы сегиз же 20 жолу окулушу керекпи, жамааттык намазда “*амин*” деп үндү чыгарып айтыш керекпи деген маселелер чечилген дегенди билдирбейт.

Чынында, мыйзамдарды жана кодекстерди системага келтирүү мазхаб аралык деңгээлиндеги катаалдыкка жана терсаяктыкка алып келген. Мисалы, ханафиттер боюнча ханафия эркек менен шафия аялдын ортосундагы нике жарайт деп эсептелинсе дагы, шафия мектеби боюнча мындай нике жараксыз. Ислам мыйзамынын жана кодекстеринин элементтери бир гана азыркы заманга туура келбей Исламдын баалуулуктары жана принциптери менен дагы дал келбейт. Дагы бир ижмага тиешелүү болгон маанилүү аспект бул ижма процесси элиталык эмес жана жашоолору чечим же эреже тарабынан таасирлене турган адамдар менен ижманы бекитүүдө кеңешүү болуш керек. Албетте жалпы Умманын мындай колдоо процессине катышуусу ылайыксыз болмок. Бирок мына так ушул жерде *шура* принциби маанилүү болуп чыга келет. *Шура* жана ижма маселеси экөө тең келишип жана биргелешип сунушка негизделген чечим кабыл алуучу процессти иштеп чыгууда жана функционалдуулук менен динамизмди камсыз кылуу үчүн чогуу иш алып барыш керек. Бул ой менен бирге мыйзам төмөнкү шарттарга жооп бергенде Ислам мыйзамы болуп эсептелет: (а) мыйзамды иштеп чыгуу Исламдын негизги булактарына таянат, (б) ал Ислам баалуулуктарына жана *макасидке* так көңүл буруу менен алынат жана (в)

мыйзамдын коом тарабынан кабыл алынуусу жана киргизилүүсү *шура* аркылуу ишке ашат.

Ижма Ислам тарыхында маанилүү роль ойногон жана юриспруденциянын кээ бир аспектерине тиешеси бар. Бул бөлүмдүн талашы мусулмандар макулдашылган ыйыктыгы жок түшүнүктү диний жактан ыйык деп эсептебеши керек. Андан тышкары, жогоруда айтылгандай, кээ бир кеңири жана негизги маселелерден башка нерселерде ижма же бир пикирдүүлүк жок. Ошондуктан Мусулмандар ижманын бардыгын далилдеген билдирүүлөрдү кабыл алууда этият болуулары керек. Демек, аң-сезимдүү Мусулмандар аныгын билбестен эле катуу догмалар менен өзүнүкүн ырастаган мыйзамдуулукка баш ийе бербей, өзүлөрүн Исламды тутууга жана баалуулуктарга негизделген жана активдүү көйгөйлөрдү чечкен ыкма менен жашоого арнашы керек.

БЕШИНЧИ БӨЛҮМ

Кыяс (аналогиялык ой жүгүртүү) жана Ислам мыйзамындагы кээ бир көйгөйлүү маселелер

Хадис окумуштуулары Хадис жыйнактарын чыгарууда жана аларды тастыктоо ыкмаларын ойлоп чыгууда өтө баалуу кызмат кылышкан. Индивидуалдуу хадистер ыйык дагы, катасыз дагы эмес. Ыйык деп эсептөөдөн четтетилген Ислам мыйзамынын эки булактары-ижма жана *кыяс*. *Кыяс* Ислам фиксинин төртүнчү булагы жана башкача айтканда Ислам юриспруденциясынын негиздүү жана пайдалуу инструменти. Бул жактагы *кыясты* талкуулоо көптөгөн концептуалдуу көйгөйлөрдү жана бул инструменттин Ислам мыйзамын жарыялоосунда туура эмес колдонулушунун тынчсыздандыруучу мисалдарын карайт.

Көп учурларда биздин укукчулар жаңы кырдаалдар менен кез келгенде жаңы чечимдерди табуу үчүн *кыясты* эффективдүү жана ийгиликтүү колдонушкан. Мусулман катары бул жаатта биз баарыбыз алардын баалуу жана асыл салымдарынан пайда табабыз. Куран дагы сүннөт/хадис дагы алардын жактоочулары кез келчү кырдаалдарды толук камтыбайт. Ушул жерде “түпкү мааниси.... “өлчөө”, “дал келүү” жана “теңдүүлүк”” болгон *кыяс* же окшоштукка негиздеп ой жүгүртүү пайда болот. “*Кыяс* жаңы кырдаалдар менен мурунку колдонуулардын, өзгөчө Пайгамбардын учу-

рундагы, ортосундагы окшоштуктарды издөө” дегенди билдирет. Бирок *кыяс* аралаш алкыш болуп келген.

Биз ижмада көргөн жалган методологиялар менен категорияга бөлүүлөр сымал *кыяска* карата Сахабалардын бир пикирдүүлүгүнөн түзүлгөн деген айтуулар дагы далилсиз. Сахабалардын көбү өзүлөрү билгенди мурда белгисиз жаңы кырдаалдарда колдонушкан жана ошентип ушундай колдонуулар *кыяс* деп белгилүү болуп калган. Бирок, Пайгамбардын Сахабалары бул түзүлгөн *кыясты* билип, тиешелүү түрдө кеңешип жана кийин бир пикирдүүлүккө келишкен деп айтуу кыйын. Куранда *кыястын* негизи катары ажыратылган нерсе жөнүндө окумуштуулар макулдаша алган деген сап жок. Ошондой эле окумуштуулар сүннөттү *кыяска* карата тексттик себеп бекитүүгө колдонушат бирок макулдашылган чыныгы себеп дагы жок.

Ижма менен *кыястын* байланышы жакын. Бирок, аналогиялык жыйынтык (*кыяс*) кеңири кабыл алыныш үчүн ал ижма тарабынан дагы бекитилиши керек. Мында ой корутуунун аномалиясы жатат. Төрт Сунни мектебинин жолдоочулары *кыясты* Ислам юриспруденциясынын төрт булагынын бири катары кабыл алса дагы *кыяс* эмнени түзөөрү, анын чени, бекитүү ыкмасы жөнүндө келишпестик бар. *Кыяс* жөнүндө бир пикирдүүлүк дээрлик жокко эсе. Ар бир мектеп өзүнүн атайын басымы же нюансы бар аныктамасын туура деп эсептейт. Мисалы аль-Шафиге *кыяс* менен ижтихад бирдей болсо, башка окумуштуулар мындай деп эсептебейт. Төрт мектептин ортосунда бирдей калыпка келтирүүчү болуп “иллах” сөзүн (мыйзамдын эффективдүү себеби) аныктоо болуп эсептелет. *Кыяс* Ислам юриспруденциясынын негиздүү методологиясын түзөт дегенге бир пикирдүүлүк жок болгондой эле *иллах* эмнени түзөт ал кайдан келип чыккан жана кантип бекитилгени боюнча бир пикирдүүлүк жок.

Кыяс Ислам юриспруденциясындагы методология жана бийлик булагы деген боюнча дагы бир көйгөй бул *асл* (түпкү учур) менен *кыяска* негизделген эрежелердин негиздүүлүгүнүн байланышындагы келишпестик. *Кыяс* адамдын жаңылыш ой корутундусуна негизделгендиктен божомолдуу далилди түзөт. Ошентип, катасыз ыйык булактар менен динден тышкары булактар инструментарийдин бир бөлүгү болуп, адамдын жаңылыштыгы эске алынып жана ачык кабыл алынмайынча кыйынчылыктар пайда боло берет.

Кыясты колдонууда дагы башка кыйынчылыктар бар, мисалы *Кафа* же *Куфуга* (никедеги теңдүүлүк) байланыштуу. Никеге тура турган болочок жубайлардын көп окшош жактары болуусу же салыштырмалуу бирдей

жерден болуусу жөнөкөй жүйөлүү далил болуп эсептелет. Бирок, бул ишти мыйзам талабына айланып жана муну бузууну үйбүлө мүчөлөрү менен *Кадиниин* (сот) мыйзамдуу кийлигишүүсү катары кароо мыйзамчылык тенденциянын көрүнүшү болуп эсептелет. Маргинанинин аль-Хидая Ханафи тексттерин карасак: "...никени күбөлөндүрүү жана анын негиздүүлүгүн бекитүү; эгерде аял андан ылдый турган эркек менен баш кошууга макул болсо, анын камкорчулары мунун айынан маскарачылыкты баштарынан өткөрбөш үчүн аларды ажыратууга акылары бар."

Бул үзүндүнүн маселеси бул Куранда дагы сүннөттө дагы мындай нерсе көрсөтүлбөсө дагы бир нерсени никенин "шарты" деп кароо. Андан дагы, бул шарттарга туура келбесе болочок жубайлардын камкорчулары сот системасы аркылуу никени бузууга акылары бар деген нерсени айыптоо негизсиз болуп саналат. Буга тексттик далил бар: "Айша Пайгамбардын мындай деп айтканын кабарлаган: "Мыкты аялдарды тандагыла, теңдүүлөргө үйлөнгүлө (арабча *акфа*) жана аларга үй-бүлө курууга сунуш кылгыла."

Баяндоодо *мутавафир би аль-лафз* (так сөздөр) дагы *би аль-ма'на* (так маани) дагы камтылган эмес. Баяндоо *сахих* категориясына кирсе дагы маалыматтын тактыгы жок. А бирок андан дагы чоң маселе бул хадистин *сахих* болбогону. Хадис адабиятын казып чыкса дагы, бул хадистен башка деле бул темага ылайык баяндоолордун жоктугу далилденет. Божомол гана бул мыйзамдын чыгышын жана бул баяндоого ылайык аны бузуу мыйзамдуу түрдө кийлигишүүсүнө алып келерин түшүндүрө алат. Окумуштуулар бул теңдүүлүк маселесин *кыяс* тармагына кире турган деңгээлге жеткиришкен бирок мындай жүйөөнү Куран дагы сүннөт дагы колдобойт.

"Теңдүүлүк" идеясы баштапкы Ислам принциптери менен адилеттүүлүк жана теңдөөчүлүк баалуулуктарына каршы чыгып таптакыр башка маанини берип калды. Аль-Хидая текстинин башка бөлүктөрүнө кайрылсак, эгерде аял бойго жеткен болсо жана ачык теңсиздикке карабай никеге турууну кааласа бул албетте анын артыкчылыктуу укугу болушу керек. Кесиптик теңдүүлүк болушу катуу талап эмес. Трактатта каршы пикирди жараткан нерсе бул чач-тарачтарды, токуучуларды, тери ийлөөчүлөрдү кемсинткен кесип катары аныктоо. Чындыгында, эч жерде Пайгамбардын кайсы бир кесипти жамандап айткандарынын эч бир далили жок. Тескерисинче ал ак эмгекти баалап, урматтаган. Аныгында ал өзүнүн акыркы дааватында мындай деп айтуу менен бардык бөлүп жаруучу, адилетсиз түшүнүктөрдү четке каккан:

Бардык адамзаты Адам жана Евадан. *Таквадан* (динчилдик) башка арабдын

араб эместен же араб эместин арабдан, ак адамдын кара адамдан же кара адамдын ак адамдан эч кандай артыкчылыгы жок.

Аль-Хидадаягы бул темага байланышкан бөлүк кириш билдирүү менен башталат: “*Кафат* түз маанисинде теңдүүлүк дегенди билдирет.” Бирок, мыйзамдуу талдоо жана ой корутуу теңдүүлүк маселесин теңсиздикти колдоого айлантты. Аялдардын жана алардын үй-бүлөлөрүнүн укугун жана статусун коргоого иштелип чыккан нерсе, тескерисинче, алардын кемсинтилгендигин камсыз кылды. Окумуштуулардын теңдүүлүк маселесин болжолдонгон төмөнкү статусту камтыган маселеге айлантуусу *кыясты* негизсиз арттыруу аркылуу болгон.

Бөлүмдө кыясты туура эмес колдонуудагы бир нече башка маанилүү маселелер камтылган.

АЛТЫНЧЫ БӨЛҮМ

Ислам Фикхи (мыйзам) жана үнүтүлгөн эмпирикалык негиз

Биз мусулман коомчулуктарындагы ой жүгүртүүнүн адилетсиздиги жана начардыгынын себептеринин айланасында көптөгөн ар кандай жөндүү суроолорду сурашыбыз керек. Начарлоо акырындан билинбей кирип келди жана мусулман коомдору азыр дээрлик жөндөмсүз болуп, ички жана тышкы күчтөрдөн улам өнүккөн дүйнө менен жарышмак тургай өзүлөрүнүн көйгөйлөрүн өз алдынча чече алышпайт. Мисалы, эмне үчүн Ислам мыйзамдары менен Исламдын адилеттүүлүк жана теңдүүлүк принциптерин сактоо жана реалдуу жашоодо көйгөйлөрдү чечүү ортосунда айырма бар? Эмне үчүн көп мусулман аялдар салттык мыйзамдагы кээ бир башкы жоболорго каршы чыгып, светтик мыйзамдарга кайрылып жатышат? Эмне үчүн мусулман коомдору кеңири тараган жакырчылык менен жокчулук, эскирген билим алуу жана технологиялык артта калуудан жапа чегип жатат?

Бул маселелерди түшүнүү үчүн Ислам мыйзамында же фикхде системдик эмпирикалык негиз жок экенин билүү абдан маанилүү (эмпирикалык термини бул жерде эмпиризмдин байкоо жана экспериментке таянган практика деген тар мааниси менен алмаштырылбаш керек). Мындагы талкуулоо Ислам мыйзамы жана юриспруденциясынын башкы аспекти, тагыраагы Ислам мыйзамы менен юриспруденциясында тиешелүү эмпирикалык негиздин жок экенин карайт.

Текстке ылайыкталуу же негизделүү Ислам менен анын мыйзамдарынын динамизминин жоктугунун гана себеби болбостон, Исламды изилдеген мусулман эместердин динди туура эмес түшүнүүсүнө жана аны туура эмес аныктоосуна дагы жеткирген. Салттуу Ислам төмөндөлгөн мыйзамдуу, жашоонун катаал чындыктарынан анча четтебеген биринчи, экинчи жана үчүнчү текст катмарлары менен кыскача билдирген. Мыйзамды иштеп чыгууда жана киргизүүгө чейин маселеге баа берүүгө болгон эмпирикалык иштин же изилдөөнүн жок болгонундай эле мыйзам иштеп чыгууларын-дагы жана киргизүүдөөгү таасирлер менен кесепеттерин аныктоого багытталган эмпирикалык изилдөө жок.

Айкын мисал болуп коомдун салттык мурастоого коомдун кийлигишүүсү эсептелет. Шарият үй-бүлө мүчөлөрү жана туугандар тексттик булактарга карап аныкталган ролдорду атап келген деп шарттайт. Бирок бул мыйзамдардын коомдун эң аярлуу бөлүгүн түзгөн аялдарга болгон таасирин изилдеген изилдөөлөр жок. Эркектер оңой эле үй-бүлөлүк мамилелерден жана милдеттерден кетип кала алышат; бирок аялдар кете албайт деген далил белгилүү. Аялдар дайыма бирөөнүн колдоосуна ээ – атасынын, күйөөсүнүн, байкесинин, баласынын, же өкмөт менен коомдун деп эсептелинет. Бирок көптөгөн аялдардын, өзгөчө жакырчылыкта жашаган, мурастоо мыйзамдарынын катаалдыгынан келип чыккан көйгөйдүн түпкү маанисин жана маанилүүлүгүн изилдегенге шарты жоктордун алсыздыгын жана жапа чегишин түшүнүү мүмкүн эмес.

Куран менен сүннөттүн принциптерин четке кагып, мыйзамдарды иштеп чыгып киргизүүгө багытталган идеалдуу реалдуулук ыкмасы көп адамдардын жапа чегишине алып келет. Аны ишке ашыруучулар чыныгы жашоодо эмне болорун, андагы адамдарга кандай таасир берээрин изилдеп, эмне үчүн реалдуулук менен мыйзамдардын жогорку максаттарынын ортосунда олуттуу айырма болуп жатканын аныкташ керек.

Дагы бир мисал бул Ислам экономикасы менен финансынын талаш-тартышы. Диний жана светтик билимдин дихотомиясынын айынан бир нече эле мусулман укукчулар жана окумуштуулар азыркы экономика жана финансы тармагын жетишерлик түрдө билишет. Бирок бул кемчилик алардын *фатваны* (диний жактан юридикалык көз караш) чыгаруусун токтотпойт. Ислам банк операциясы жана финансынын сунуштоочулары тарабынан эмпирикалык изилдөөлөр болгону менен окумуштуулардын мамилеси жактан эки чоң көйгөйлөр бар. Биринчиден, алар төрт булактар – Куран, сүннөт, ижма жана кыяс божомолдуу билимге алып келген божомолдуу түрдө кайрыла турган нерселер экенин ачып көрсөтө алышпагандыктан ар

бир кезектеги фатва эч кандай диний парз эмес; тескерисинче, алар Куран жана сүннөттөн маалымдалган адамдар ойлоп тапкан жоболор. Экинчиден, ошол эле эксперттер эмпирикалык изилдөөлөрдүн бар экенин далилдей алышпагандыктан алардын айткандары менен каршы турат. Эмпирикалык иштин ролун жана маанилүүлүгүн билбегендиктен диний укукчулар жана окумуштуулар көпчүлүк учурда атайы эмпирикалык далили жок далилсиз билдирүүлөрдү кылууга жакын.

Эмпирикалык жактан алганда эгерде пайдалык жана пайыздык кирешелер көбүнчө байларга түшсө анда бир гана пайдага көңүл буруу орунсуз экенине көңүл буруу ылайык. Ислам мамлекетинде жалпы каржы тууралуу жайылган кээ бир идеялар аябай эле жөнөкөйлөтүлгөн. Мисалы, динге ишенүүчүлөр өкмөт каалаган убакта казыналарын ачат деп күтүү мүмкүн эмес. Зекетти өкмөттүн керектөөсүн канааттандыруу каражаты катары сунуштоо, өзгөчө азыркы ар бир мусулман башкаруу формасы Исламдык болуп калган мезгилде жана зекет индивидуалдуу түрдө берилиши керек же өкмөт аркылуу мыйзамдалыш керек деген жөнүндө олуттуу келишпестиктер болуп жаткан учурда ылайыктуу да, оңтойлуу да эмес. Банктардан өкмөткө пайызсыз насыя берүүнү талап кылуусуна Ислам финансы институттары каршы чыгышы жана алтургай шылдыңдашы мүмкүн жана эгерде бул ыкма ийгиликтүү ишке кирип калса элдер акчаларын алууга умтулмак жана бул алардын резервинин толбой калышына алып келмек. Эң акыркы чара катарында акчаларды керек учурда чыгаруу жана башка нерселерди өзгөрүүсүз калтыруу жөн гана экономикалык кыйроого чакыруу болуп эсептелет. Аныгында, көптөгөн укукчулар өзүлөрүнүн тармагы, Ислам Фикхи жөнүндө эле эмес, алар өз тажрыйбасын али көрсөтө турган башка тармактар тууралуу дагы (мисалы экономика) далилсиз түрдө жазууга ыкташат.

Текстке негизделген ыкма менен жашоого негизделген ыкманы теңдөө бизден коомдук чындыктарды, процесстерди жана өзгөрүүлөрдү олуттуу түрдө изилдеп, түшүнүп жана аныктоону талап кылат. Мусулмандар эмпирикалык ыкмаларды кабыл алышы керек жана ошол эле учурда бардык билимдин келип чыгышы тажрыйбага негизделет деп эсептеген эмпирицизмдин тузагына түшүп калуудан этият болушу керек. Чындыгында, мусулмандардын эмпирикалык ыкманын маанилүүлүгүн баалоосуна тоскоол нерсе бул эмпиризмдин тар Батыш түшүнүгү (бир гана байкоого жана тажрыйбага таянуу). Бардык эле көйгөйдү чечүүдөгү биринчи кадам бул анын маңызын жана көлөмүн аныктап түшүнүү. Бул индуктивдик изилдөөнү талап кылат. Бул жагдайда мусулмандар Пайгамбардын эле сүннөтүн эмес, *Аллахтын сүннөтүн* кылдат билип түшүнүшү керек: Кудай

Куран боюнча өзгөрбөгөн, бардык табигый жана коомдук процесстерди башкарып турган айрым мыйзамдарды (*суннат Аллах*) орнотуп койгон.

Ушуга чейин биз Ислам мыйзамынын үч аныктоочу шарттарын аныктадык: (а) мыйзамды иштеп чыгуу Исламдын негизги булактарына таянышы керек, (б) ал Ислам баалуулуктарына жана *макасидке* так көңүл буруу менен алынат жана (в) мыйзамдын коом тарабынан кабыл алынуусу жана киргизилүүсү *шура* аркылуу ишке ашат. Бул бөлүм боюнча, ал шарттар төмөнкүчө такталышы керек: мыйзам Ислам мыйзамы деп кийинки үч шарттар аткарылганда гана эсептелиниши керек: (а) мыйзамды иштеп чыгуу жашоого багытталган эмпирикалык умтулуу менен Исламдын негизги булактарына таянышы керек, (б) ал Ислам баалуулуктарына жана *макасидге* так көңүл буруу менен алынат жана (в) мыйзамдын коом тарабынан кабыл алынуусу жана киргизилүүсү *шура* процесси аркылуу ишке ашат.

ЖЕТИНЧИ БӨЛҮМ

Корутунду: Биздин реформага карай

Бүгүнкү күндө биз Мусулман дүйнөсүндө бир нече кыйынчылыктарга дуушар болуудабыз. Кээ бир өлкөлөрдүн элдери мунай менен байланышкан эл аралык бийлик оюнунун үрөй учурган чыр-чатагына кабылып жатышат. Мусулман дүйнөсүнүн башка жактарында болсо карасанатай күчтөрдүн басып алуусу же натыйжалуу көзөмөлү сакталууда. Билимсиздик жана жакырчылык мусулмандар басымдуу кылган өлкөлөрдө өзгөчө күч алып жатат. Башка жактарда сектанттык зордук уланууда; жалпысынан аялдарга карата физикалык зордук-зомбулук абдан көп; мусулмандарды эле эмес, жалпы аялдарды “абийир үчүн өлтүрүү” дагы деле болууда; Исламдын борборунда аялдар дагы деле Исламдын урматына машина айдай алышпайт. Жадагалса “өнүккөн” мусулман өлкөлөрүндө уюлдук телефонунан СМС аркылуу талак берип ажырашса болот. Батышта көптөгөн мечиттер мусулман аялдарын кабыл алышпайт.

Бул көйгөйлөрдүн көбү басымдуу кылган коомдук-маданий саясий чөйрөгө караган маселелер. Бирок, мусулман аң-сезими жана азыркы маданият терең шарттуу диний түшүнүү жана хадистерди ыгы жок колдонуунун айынан азыркы убактагы жарамсыз жана алсыз кырдаалынын кылтагына түшүп калган.

Биринчиден, көп колдонулган шариятка ыйык, касиеттүү жана өзгөрүлбөс деген бөтөн касиеттер ыйгарылгандыктан туура эмес термин болуп эсептелет. Ал эми шарият Ислам мыйзамына теңелгенде коом мыйзамдуулуктан жапа чегет. Исламдын рухунан, максатынын же нормативдүү принциптеринен кечүү коомдук өнүгүүнүн жоголушуна эле алып келбей, көпчүлүктүн жашоолорун бир кыйла кыйындатат. Экинчиден, Куран адам тарыхында ачылган диний тексттердин жогорку чекити болуп эсептелет. Ал Исламда борбордук жана теңи жок орунду ээлейт. Пайгамбар өзү буга каршы чыккан эмес. Ошондуктан, бардык мусулмандар тарабынан кабыл алынган бирок чыныгы жашоодо колдонулбаган мыйзамды, кодексти жана доктринаны колдогон жана колдонгон нерселер Куранды четке кагуучу катары колдонула албайт.

Үчүнчүдөн, Пайгамбардын сүннөтү дагы мусулмандарга жана Ислам жашоо образына абдан маанилүү. Пайгамбар Куранда үлгү катары көрсөтүлгөн. Бирок, үчүнчү бөлүмдө көрсөтүлгөндөй, хадистин салттык көз карашы бул булакты Куран менен теңеп, ага ыйыктык касиетин ыйгаруу менен анын маанилүүлүгүн ашырып жиберет. Төртүнчүдөн, ижмага болгон жалпы көз караш негизсиз жана көбүртүлгөн. Терминдин өзүн аныктоодо эле эмес, ижманын эч бир аспектинде бир пикирдүүлүк жок. Ижма киргизилген көптөгөн мыйзам чечимдери Пайгамбардын убагына кайткан уникалдуу коомдук тарыхый контекстти чагылдырат.

Бешинчиден, *кыяс* Ислам юриспруденциясында олуттуу түрдө туура эмес колдонулган инструменттердин бири болуп калды. Аналогиялык ой корутунду аркылуу алынган мыйзамдар диний деп эсептелбеши керек жана ошондуктан адамдардан ага ыйык катары мамиле кылуусун талап кылына баш керек. Алтынчыдан, кабыл алынган Ислам мыйзамдар жыйнагында эмпирикалык негиз жана көйгөйдү мыйзамды иштеп чыгуу жана киргизүүгө чейин жана кийин түшүнүүнү жана талдоону талап кылган маселелерге байланыштуу изилдөөнүн маанилүү ролу азыркы учурда жок.

Кайрадан, мыйзам төмөнкү шарттарга жооп бергенде гана Ислам мыйзамы болуп эсептелиниши керек: (а) мыйзамды иштеп чыгуу Исламдын негизги булактарына таянат, (б) ал Ислам баалуулуктарына жана *макасидаге* так көңүл буруу менен алынат жана (в) мыйзамдын коом тарабынан кабыл алынуусу жана киргизилүүсү *шура* аркылуу ишке ашат.

Иштиктүү өзгөрүүгө умтулуу жандуу жана кызыктуу чакырык. Азыркы жана келерки жашоодо ийгиликтин артынан түшүүдө Ислам ар бир адамды дайыма жакшы жакка өзгөрүүгө умтулууга чакырат - башкалардын жашоосуна жакшы жактан таасир этүү менен бардык жактан адамдарга жак-

шырууга жардам берген өзгөрүү. Албетте, өзгөрүү үйдөн башталат; биринчи кезекте өзүбүздөн. Мындай өзгөрүүнү баалаган жана ага активдүү түрдө, каршылык көрсөтүү эмес (азыркы учурдагыдай) умтулгандар өзүлөрүн гана эмес, башкалардын өзгөрүүсүнө дагы таасир беришет.

Автор

Мухаммад Омар Фарук Ислам каржы борборунун, Бахрейн банк каржы институтунун башчысы. Ал Ислам экономикасына/каржысына/банктык ишине, Ислам мыйзамына жана юриспруденциясына жана Ислам саясий экономикасына кызыгат.

Шилтемелер

1. Асад М. *Биздин мыйзам жана башка очерктер* (Гибралтар: Дар Ал-Андалус, 1987) 28-б.
2. Пайгамбардын башкаруусу алдында ишке ашырылган Медина Конституциясында көрсөтүлгөн Исламдын плюралисттик мурасы менен нормасына ылайык мамлекетти “мусулман өлкөсү” деп атабай, “мусулмандар басымдуу кылган өлкө” деп атоо жакшыраак.
3. Бул динсиз жана ырайымсыз окуянын талдоосу жана ал жөнүндө маалымат алуу үчүн Фаруктун М.О. “Зордуктоо жана худуд жарлыгы: Исламдын атынан адилеттүүлүктү бурмалоолор” аттуу эмгегин карагыла, (2006), <http://www.islamicity.com/articles/Articles.asp/ref=IC612-3179>. [2007 ж. 21-июнь]; Кураиши А., “Анын абийири: Исламдын Пакистандын зордуктоо боюнча мыйзамдарын аялдарды коргогон көз караштан алынган сындоосу,” *Мичигандын эл аралык мыйзам журналы* (18) (1997), 287-320 б; Жахангир А., жана Жилани Х., *худуд жарлыгы* (Лахор, Пакистан: Ротус китептери, 1990).
4. Мерриам-Вебстер сөздүгү, <http://www.m-w.com/dictionary/divine>. [2006-ж. 29-ноябрь].
5. Биз ыйык деген сыяктуу терминологияны колдонууда өтө кылдат жана ал иш жүзүндө эмнени түшүндүрөт жана эмнеге тиешелүү экени жөнүндө так болушубуз керек. Пайгамбардын сүннөттөрүнө Курандын талашсыз аныктыгы ыйгарыла албайт. Куран уникалдуу жана жалгыз жана ал башка эч нерсе менен теңелбейт.
6. Араб нускасы *Тагхайур аль-Ахкам би Тагхайур аль-Заман ва аль-Макан*. Захраа М., “Ислам мыйзамынын мүнөздүү өзгөчөлүктөрү: кабылдоолор жана туура эмес түшүнүүлөр,” Араб мыйзамы квартал сайын 15 (2) (2000), 168-196-б., Ибн аль-Кайим аль-Жавзийаны цитаталоо: *Илам ал-Муваккин ан Рабб ал-Аламин* (Бейрут: Аль-Мактаба аль-Асрийа, 1987), 3-том, 14-70-б.
7. Фарук М. О., “Зордуктоо жана худуд жарлыгы: Исламдын атынан адилеттүүлүктү бурмалоолор” (2006).
8. Нязии И. А. К., *Ислам юриспруденциясы (Усул ал-Фикх)* (Исламабад, Пакистан: Ислам изилдөө институту, 2000), 39 жана 202-б.

9. Кхан М., “Саясаттын приоритети”, Бостон обзору (апрель/май 2003), <http://www.bostonreview.net/BR28.2/khan.html/>. [2006-ж. 7-октябрь].
10. Фарук М. О., “Дүйнөгө таандык болуу руху: кээ бир адамзатка багытталган иконалардын перспективалары,” (2006), http://www.nazrul.org/works_on_nazrul/articles/global-belonging.doc/ [2007-ж. 21-июнь].
11. Асад М., *Биздин мыйзам*, 30-31-б.
12. Гурая М. Я., *Азыркы замандагы ислам юриспруденциясы* (Лахор, Пакистан: Мухаммад Ш. Ашраф, 1993), 76-б.
13. Хасан А., (каторулган), *Сунан Абу Давуд*, (1990) 1-том, китаб аль-Адаб, 570-хадис.
14. Кхан М. М., (каторулган), *Сахих аль-Бухари*, 1-том, 828-хадис.
15. Кхан М. М., (каторулган), *Сахих аль-Бухари*, 9-том, 219-хадис.
16. Мернисси Ф., *Чүмбөт жана эркектер элитасы: Исламдагы аялдардын укуктарынын феминисттик чечмелөөсү* (Окуу, Массачусетс: Персей китептери, 1987), 49-61-б., Ибн аль-Атирди цитаталоо, *Усд аль-Габах*, 5-том, 38-б.
17. Редактордун эскертүүсү, ошондой эле Абдул Хамид Абу Сулаймандын *Динден четтегендер, Ислам жана дин эркиндиги: динин өзгөртүү жана берилгендиктин өзгөрүүсү*, мезгилдүү эмес басылма № 22, (Мальта: ПИТ, 2013).
18. Кхан М. М., (каторулган), *Сахих аль-Бухари*, 9-том, 57-хадис. Бул хадис жана анын критикалык талдоосу кездешкен башка булактардын тизмегин алуу үчүн Шафаат А., “Исламда динден четтөөнү жазалоо (2-бөлүк): Бул боюнча хадистерди изилдөө,” http://islamicperspectives.com/PunishmentOfApostasy_Part2.html. [2006-ж., 29-октябрь].
19. Ансари М. Т., (каторулган, кириш сөз жана шилтемелер менен), *Сунан Ибн-е-Мажсах* (Нью-Дели, Индия: Китаб Бхаван, 2000), 5-том, китаб аль-Фитан, 3950-хадис, 282-б.
20. Даял Б. М., (каторулган, кириш сөз жана шилтемелер менен). *Дуррул-Мухтар: М. Ала-уд-дин Хаскафи* (Нью-Дели, Индия: Китаб Бхаван, 1992), 2-том, 351-б; ошондой эле кыяс жөнүндө тереңирээк маалымат алуу үчүн бул китептин кийинки бөлүмүн карагыла.

21. Муслехуддин М., *Ислам мыйзамынын жана чыгыш таануучулардын философиясы* (Нью-Дели Индия: Таж Компания, 1986), 140-б.
22. А. Абу Сулайман, *Эл аралык байланыштардын Исламдык теориясы: Ислам методологиясындагы жана ой жүгүртүүсүндөгү жаңы багыттар* (Херндон, Вирджиния: Ислам Ойлору Эл Аралык Институту, 1987), 66-б.
23. Шехаби Н., “Илгерки Ислам укуктук теориясындагы Илла жана Кыяс,” *Америкалык Чыгыш коомунун журналы* 102 (1) (январь-март, 1982), 27-46-б.
24. Бул үзүндү алынган аль-Хидая чыгарылышынын котормосу мазмунсуз жана архаикалык англис тилинде жазылган. Ошондой эле, кээ бир терминдердин жана аталыштардын транслитерациясы түшүнүксүз. Ошондуктан, үзүндүлөр түшүнүктүүрөөк болуш үчүн алмаштыруулар болуп, кыскача мазмуну берилген.
25. Хамилтон К., *Хедая же Башкаруу: Мусулман мыйзамдарынын түшүндүрмөсү*, (кириш сөз жана шилтемелери менен которулган) Аль-Маргинани, 2-чыгарылыш. (Карачи, Пакистан: Дарул Ишаат, 1989), 110-б.
26. Ансари, (каторулган), *Сунан Ибн-е-Мажжах*, 3-том, 1968-хадис.
27. Хамилтон К., (каторулган), *Хедая*, 1989, 110-б.
28. Фарук М. О., “Ачыкталган өнүгүү: Ислам перспективасы,” бул басылма NAAMPСтин биринчи жыйынында сунушталган, 9-11-апрель, 1993, Чикаго, Иллинойс.

